

v.tamas_203_24

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Véghseő Tamás

BIZÁNCI RÍTUS, KATOLIKUS HIT,
MAGYAR IDENTITÁS

Magyar görögkatolikusok

Nyíregyháza, 2024

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) tudománytörténeti előzményei és a doktori mű célkitűzései

1. A doktori mű célkitűzései

A doktori mű alapvető célkitűzése a magyar nyelvű és identitású görögkatolikusok történetének bemutatása a kezdetektől (az első magyar nyelvű liturgikus kéziratok megjelenése a 18. század végén) egészen 1972-ig (Dudás Miklós hajdúdorogi püspök halála), mégpedig

- a korábbi munkáknál jóval szélesebb – többek között a szentszéki levéltárak dokumentumaira is kiterjedő – forrásbázisra támaszkodva,
- szakítva a görögkatolikus (felekezeti) történetírás hagyományos szemléletével.

2. Tudománytörténeti előzmények

A magyar görögkatolikusok szervezett mozgalma 1868-ban indult útjára a Hajdúdorogon tartott első országos kongresszussal. Ez a nagygyűlés fogalmazta meg a mozgalom két legfontosabb célkitűzését: a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának engedélyeztetését és egy magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye felállítását. A hagyomány szerint a két célkitűzést két nemzeti színű zászlóra hímezték rá: az egyikre a „magyar liturgia”, míg a másikra a „magyar egyházmegye” felirat került. A hajdúdorogi kongresszuson létrejött egy érdekképviseleti szerv, az Állandó Végrehajtó Bizottság is. Három évtizeddel később Budapesten egy új szervezet, a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága is felvállalta a magyar görögkatolikus érdekképviselet feladatát.

A munkánk tudománytörténeti előzményei közé sorolható első történeti jellegű összefoglalások ezen két szervezet keretein belül születtek és értelemszerűen a két nagy célkitűzésre fókuszáltak. Elsőként Farkas Lajos, Hajdúdorog főhadnagya, a mozgalom ikonikus alakja 1896-ban foglalta össze a magyar liturgikus nyelvért és a magyar görögkatolikus egyházmegyéért folytatott küzdelem első évtizedeit.¹ Vele szinte egy időben az Állandó Végrehajtó Bizottság hivatalos felkérésének eleget téve, Petrus Jenő, a település egykori jegyzője is megpróbálta elvégezni ezt a feladatot.² Bár egyikőjük se volt képzett történész és műveiket erősen szubjektív kijelentések jellemzik, összegzéseikben számos – a történeti kutatás számára fontos – korabeli dokumentumot is közölnek. Komolyabb tudományos értékkel bír az Országos Bizottság megbízásából és az 1900. évi római zárandoklat alkalmából készített emlékirat történeti része,³ melynek szerzői között találjuk a neves szlavistát és történészt, Hodinka Antalt is. A zárandoklat és a pápának személyesen átnyújtandó emlékirat célja az volt, hogy a Szentszék első kézből kapjon tájékoztatást a magyar görögkatolikusok létéről és legfőbb célkitűzéséről, a „magyar liturgiáról”, illetve nyelvhasználati igényeik elméleti és gyakorlati megalapozottságáról. A kísérő iratokból tudjuk, hogy a szerzők túlságosan rövid határidő mellett dolgoztak és nem tudtak mélyreható kutatásokat folytatni. Ez érződik is a szövegben, de ettől függetlenül nagyon értékes forrás. Megmutatja ugyanis azt, ahogyan a 19–20. század fordulóján élt magyar görögkatolikusok elhelyezték magukat a történeti térben, visszavezetve eredetüket az Árpád-korba. Ez a narrativa – egyfajta „eredetmítosz” – aztán meghatározóvá vált

¹ Farkas Lajos: *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest, 1896.

² Petrus Jenő: *A magyarság önvédelme a keleti rítusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debreczen, 1897.

³ *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zárandoklatáról*, [Budapest], 1901.

a közösségen belül.⁴ A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt megalapítása után adta ki Szabó Jenő, az Országos Bizottság alapítója és elnöke a magyar görögkatolikus célkitűzések érdekében megjelentetett írásait és a különböző fórumokon – köztük a főrendiházban – elmondott beszédeit.⁵ A vaskos cikkgyűjtemény bemutatja a magyar görögkatolikusok önértelmezésének jellemzőit és azokat az akadályokat is, melyek a „magyar liturgia” engedélyeztetése előtt tornyosultak. A kötetet sajtó alá rendező neves szlavista, Sztripszky Hiador függelék formájában itt publikálta tanulmányát a bizánci rítusú és magyar nyelvű liturgikus kiadványokról és kéziratokról,⁶ illetve közreadta az azóta elveszett első magyar nyelvű Aranyszájú-liturgia fordítást Kricsfalussy Györgytől.⁷ Ebből a korszakból megemlíthető még Rajner Lajos⁸ dolgozata a magyar liturgiáról, illetve Grigássy Gyula⁹ doktori disszertációnak szánt munkája.

Az első világháború után meghúzott új országhatárok jelentős átalakulást eredményeztek a magyarországi görögkatolikus egyházszerkezetben. A korábbi nyolc püspöki székhely közül csak egy, a Hajdúdorogi Egyházmegye nyíregyházi központja maradt az ország határain belül. A Hajdúdorogi Egyházmegye elvesztette parókiáinak felét, míg az Eperjesi Egyházmegyéből 20, a Munkácsi Egyházmegyéből pedig 1 parókia maradt az ország területén. Ez utóbbiak számára a Szentszék 1924-ben hozta létre a miskolci székhelyű Miskolci Apostoli Exarchátust, élén Papp Antal érsekkel. Ez az átrendeződés hatást gyakorolt a görögkatolikus kulturális és tudományos életre is. Miskolcon Szántay-Szémán István¹⁰ általános helynök kezdeményezésére a Keleti Egyház című folyóirat köré nívós szerzőgárda szerveződött. Bár a Keleti Egyház érdeklődése elsősorban a keleti és a nyugati egyház kapcsolataira, az egyház egységének helyreállítására, liturgikus és teológiai kérdésekre irányult, a tíz évfolyamot megélt periodikumban számos történeti tanulmányt is találunk.¹¹ A szerzőgárdából néhányan (különösen Krajnyák Gábor¹² és Papp György¹³) – kiegészülve a neves bizantinológussal,

⁴ A szöveget Pusztai Bertalan 2019-ben angol fordításban is megjelentette: Bertalan Pusztai: *Collision of Identities. Assimilation and Myth-making among Hungary's Greek Catholics*, Bucharest, 2019.

⁵ Szabó Jenő – Sztripszky Hiador: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálváriáitja, 1896–1912*, Budapest, 1913.

⁶ Sztripszky Hiador: *Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából*, in Szabó, 1913, 421–450.

⁷ Sztripszky Hiador: *A görög liturgia legrégebb magyar fordítása 1795-ből*, in Szabó, 1913, 451–501.

⁸ Rajner Lajos: *A görög szertartású katolikus magyarok mozgalma a magyar liturgia ügyében*, *Katolikus Szemle*, 16. (1902), 4–39. Melles Emil kiegészítése Rajner cikkéhez ugyanabban a kötetben: 97–107.

⁹ Grigássy Gyula: *A magyar görög katolikusok legújabb története*, Ungvár, 1913.

¹⁰ Az ő nevéhez fűződik az exarchátus első tizenöt évének áttekintése is: Szántay-Szémán István: *A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940)*, in *A Miskolci Görög Szertartású Katolikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján*, Miskolc, 1940, 3–21.

¹¹ Krajnyák Gábor: *A görögkatolikus egyház Magyarországon és a Szent Unió*, Keleti Egyház 1937/5–6. 135–146, Uő: *A görög katolikus egyház helyzete Szent István korában*, Keleti Egyház 1938/6, 98–105; Szántay-Szémán István: *A görög rítus liturgikus könyvei és magyar nyelvre való átültetésük*, Keleti Egyház, 1938/2, 341–54, Uő: *A történelmi Magyarország görögkatolikus egyházai*, Keleti Egyház, 1939/1, 13–25.; Uő: *Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság*, Keleti Egyház, 1940/11., 235–238.; Papp György: *A Hajdúdorogi Egyházmegye területváltozásai*, Keleti Egyház 1941/10, 217–227., Uő: *A supra-episcopalis jogositványok gyakorlása a hajdúdorogi egyházmegyét illetően*. I. Keleti Egyház, 1942/6–8, 89–106., és 1942/9–10, 121–157, Dudás Miklós: *A görögkatolikus szerepe a magyar történelemben és a magyar jövőben*, Keleti Egyház, 1939/7, 205–207.

¹² Krajnyák Gábor: *Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög egyházi vonatkozásai*, *Századok*, 1926/1–3, 498–507.

¹³ Papp György: *A magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei*, Nyíregyháza, 1938; Uő: *A magyarországi gör. kath. püspökségek s a relatio dioeclesana kötelezettsége*, Nyíregyháza, 1942. Uő: *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest, 1943; Uő: *Magyarország primásának joghatósága és a görögkatolikus egyház*, Miskolc, 1943; Uő: *I monaci del Ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo XIII*, *Analecta Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Series II., vol. I. (VII). fasc. 1. (1949)*, 39–56.

Ivánka Endrével¹⁴ – bekapcsolódtak a Miklósy István püspök által (1913–1937) 1922-ben meghirdetett, majd utódja, Dudás Miklós püspök (1939–1972) által folytatott sajátos identitásdiskurzusba. Ennek célja a 20. századi magyar görögkatolikusok és a bizánci egyház árpádkori jelenléte közötti folyamatosság bizonyítása volt. Bár Karácsonyi János a maga tekintélyével már 1924-ben rámutatott, hogy ez a feltételezés alapvetően téves,¹⁵ tehát a 19–20. századi magyar görögkatolikusok nem leszármazottai az árpádkori Magyar Királyság bizánci rítusú lakosainak, a folyamatosság állítása továbbra is fontos eleme maradt a magyar görögkatolikus identitásnak. „*Mi hajoltunk Szent István bölcsője fölé Gyula vezér leányában, Sarolta nagyasszonyban.*” – mondta Dudás Miklós püspök egy beszédében 1942-ben.¹⁶

A második bécsi döntés és Észak-Erdély visszacsatolása után az egykori hajdúdorogi egyházmegyes parókiák körüli polémiában ismét előtérbe kerültek a történeti kérdések. A románok megakadályozni, a magyarok pedig elérni szerették volna a vitatott parókiák visszaszorulását a Hajdúdorogi Egyházmegyébe, az 1912. évi állapotoknak megfelelően. Az erősen átpolitizált légkörben született történeti munkák mind magyar, mind pedig román részről elfogultak.¹⁷

A 2. világháború után bekövetkezett politikai változások eredményeként megszűnt a görögkatolikus sajtó, mely korábban publikációs lehetőséget jelentett a felekezeti szemléletű szerzőknek. A felkészültségénél és koránál fogva mélyreható történeti kutatásokra alkalmas Papp György – a kisgazda pártban vállalt politikai szerepe miatt – 1947-ben kanadai emigrációba kényszerült, ahol lelkipásztorként szolgált tovább.¹⁸ Az idősebb generációhoz tartozó Szántay-Szémán István és Krajnyák Gábor nem jutott publikációs lehetőséghez. A szoros pártállami irányítás alá került történettudomány kevés érdeklődést mutatott a görögkatolikus egyháztörténet iránt. Ennek ellenére az 1970-es évektől kezdődően születnek meg a görögkatolikus egyházon belül az első átfogó munkák Timkó Imre, a Római Katolikus Hittudományi Akadémia professzora, majd 1975–1988 között hajdúdorogi megyéspüspök és miskolci apostoli kormányzó, illetve Pirigy István a nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola egyháztörténész tanára (1959–1992) részéről.

Timkó Imre 1971-ben jelentette meg a „*Keleti kereszténység, keleti egyházak*” című könyvét¹⁹, melynek negyedik részében (A keleti szertartású kereszténység története Magyarországon) bőséges terjedelemben foglalkozik a magyar identitású görögkatolikusok múltjával is. A szakirodalom alapos ismeretét tükröző fejezetekben a szerző világossá teszi, hogy „az eredetileg magyar keleti kereszténység kontinuitása, megszakítatlan folyamatossága vitatható”. Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy „a kontinuitás, vagyis a keleti szertartású magyar kereszténység továbbélése csak azért nem bizonyítható, mert írásos adatok nem állnak rendelkezésünkre.”²⁰ Ugyanezt a szemléletet képviseli Pirigy István is, aki először 1982-ben főiskolai jegyzetként adta ki „*A görögkatolikus magyarság története*” című munkáját,²¹ majd

¹⁴ Ivánka Endre: *Griechische Kirche und griechisches Mönchtum im mitteralterlichen Ungarn*, *Orientalia Christiana Periodica* VIII, 1942, 183–194.

¹⁵ Karácsonyi János: *A görögkatholikus magyarok eredete*, *Katholikus Szemle*, 1924/VII–VIII, 385–396. és 449–460.

¹⁶ Dudás Miklós püspök beszéde a hajdúdorogi népfőiskola megnyitása alkalmából. *Megnyílt a gör. kat. népfőiskola Hajdúdorogon*, *Görögkatolikus Szemle*, 1942. december 22., 7.

¹⁷ Georgescu, Giovanni: *Il vescovado magiaro di Hajdu-dorogh*, Blaj, 1940.; Giorgio Papp: *Voci romene contro la diocesi di Hajdudorog*, Budapest, 1942; Uő: *A görögkatolikus magyarság helyzete Erdélyben*, Kolozsvár, 1942; Ivánka Endre: *A görögszertartású magyarság múltja*, Kolozsvár, 1942.

¹⁸ Az általa megkezdett kánonjogtörténeti kutatásokat az 1960-as évektől kezdődően Hollós János folytatta Nyíregyházán, aki rendkívül kedvezőtlen kutatási körülmények között tudott nemzetközi összehasonlításban is jelentős eredményeket elérni, melyek – elsősorban szakértői vélemények formájában – a keleti kánonjogi törvénykönyv kodifikációs munkálatai során hasznosultak.

¹⁹ Timkó Imre: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest, 1971.

²⁰ Timkó Imre: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest, 1971, 436.

²¹ Pirigy István: *A görögkatolikus magyarság története*, Nyíregyháza, 1982.

pedig 1990-ben „*A magyarországi görögkatolikusok története*” című kétkötetes művét.²² Feltűnő, hogy a kifejezetten a magyar görögkatolikusok történetének szentelt munkáját – ami az első ilyen jellegű kiadvány – a szerző a magyar nép etnogenezisével, illetve a magyar törzsek és a bizánci rítusú kereszténység első találkozásával kezdi. A Jagelló-korig tartó történeti rész bemutatását pedig ezzel a mondattal zárja: „Az Árpád-kori bizánci rítusú magyarság a kedvezőtlen körülmények ellenére sem tűnt el teljesen; egy kicsiny töredéke anyanyelvét és szertartását egyaránt megőrizte.” A mondat végére illesztett végjegyzetben egykori tanárára, Hodinka Antalra hivatkozik, aki az idézett helyen viszont nagyon óvatosan fogalmaz.²³ Pirigy István az 1990-ben kiadott, a magyarországi görögkatolikus egyházak teljességére kitékintő kétkötetes munkáját is a honfoglalás előtti magyarság és a bizánci rítusú kereszténység találkozásával kezdi (1. Őseink első találkozása a kereszténységgel). Tehát azt feltételezi, hogy a magyarországi görögkatolikus egyházak története a magyarság és a bizánci rítus találkozásával kezdődik. Bár az 1982-ben kiadott jegyzethez képest nagyobb terjedelemben tárgyalja az eseményeket, a fentebb idézett megállapítása ebben a kötetben is szó szerint szerepel.²⁴ Nem meglepő módon hasonló megközelítést alkalmaz Dudás Miklós püspök is 1966-ban a Vigiliában megjelent cikkében.²⁵ Mivel Pirigy István a papképzésben eltöltött évtizedeknek köszönhetően, Timkó Imre és Dudás Miklós pedig az egyházkormányzatban betöltött pozíciójánál fogva nagy hatást gyakorolt a görögkatolikus papság és hívek gondolkodására, valamint a többszörös kisebbségben lévő közösségnek igénye is volt az „ösiséget” erősítő narratívára, ez a sajátos magyar görögkatolikus kontinuitáselmélet napjainkban is népszerű.

A fent említett szerzőkkel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy munkáikban szinte kizárólag a szakirodalomra hivatkoznak, míg levéltári forrásokra alig találunk hivatkozást. Még a legrészletesebb Pirigy-féle kétkötetes műben is csak a Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár, illetve az Esztergomi Prímási Levéltár dokumentumai jelennek meg forrásként. Ennek elsődleges oka természetesen a pártállami évtizedek kedvezőtlen tudománypolitikai viszonyaiban kereshető, melyek a hazai levéltárakban való kutatást megnehezítették, a külföldi – szentszéki – levéltárakban történő kutatómunkát pedig ellehetetlenítették. A forrásokra alapozott kutatások hiánya azért is okozott problémát, mert az 1980-as évek elejétől kezdve a szocialista Románia tudománypolitikusai már lehetővé tették egyes, teljesen megbízható történészeknek, hogy Rómában a szentszéki levéltárakban kutassanak. Így például a magyar görögkatolikusokra vonatkozó első szentszéki dokumentumokat is egy román történész, Ion Dumitru-Snagov publikálta.²⁶ Dumitru-Snagov meggyőződése szerint a magyar görögkatolikusok és első egyházszerkezeti egységük, a Hajdúdorogi Egyházmegye egyetlen célja a románok elmagyarosítása volt. Ez meghatározta válogatási és forráskiadási elveit is.²⁷

Említésre méltó, hogy ezekben az évtizedekben külföldön élő magyar egyháztörténészek is foglalkoztak a magyar görögkatolikusok történetével. A Rómában élő magyar jezsuita, Patacs

²² Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története. I–II.*, Nyíregyháza, 1990.

²³ Hodinka Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*, Budapest, 1910. 232.

²⁴ Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története. I.*, Nyíregyháza, 1990, 73. Egy 1994-ben megjelent cikkében szintén világosan fogalmazza meg nézetét: „...a magyarországi görög katolikusok, pontosabban: a magyar görög katolikusok nem követték Bizáncot az egyházszakadásban, mely 1054-ben indult el, és 1204-ben vált teljessé.” Uő: *A magyar görögkatolikusok története*, Vigilia, 1994/10, 754–759., 755.

²⁵ Dudás Miklós: *A magyar liturgikus nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység hazánkban*, Vigilia 1966/8, 505–513. A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának 75. évfordulójára kiadott emlékkönyv is hasonló szemléletet képvisel: *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve 1912–1987*, szerk. Timkó Imre, Nyíregyháza 1987.

²⁶ Ion Dumitriu-Snagov: *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne, 1866–1914*, Miscellanea Hitroiae Pontificiae, vol. 57, Roma, 1989.

²⁷ Ahogyan az kutatásaink során bebizonyosodott, Dumitriu-Snagov a közreadott forrásokból is hagyott ki szövegrészeket.

Gábor²⁸ és a Bonni Egyetem egyháztörténész professzora Adriányi Gábor²⁹ is publikált a témában neves egyházi folyóiratban.

A hazai történettudomány képviselői közül meg kell említenünk Mayer Mária nevét, aki az 1977-ben megjelent monográfiájában³⁰ – és az azt megelőző szakkikkeiben³¹ – ugyan elsősorban az 1860–1910 közötti ruszin társadalmi és politikai törekvésekre fókuszált, de bőséges terjedelemben foglalkozott a magyar görögkatolikusok mozgalmával is.

Az 1990 utáni időszakban megnövekedett az érdeklődés az egyháztörténeti kutatások iránt, s ez a magyar görögkatolikusok és általában az egykori Magyar Királyságban létrejött görögkatolikus egyházak tekintetében is érvényes. A nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán 1995-től kezdődően jelentős szervezeti fejlesztések zajlottak, melyek eredményeként az intézmény a római Pápai Keleti Intézet affiliált (1995), majd aggregált (2006) intézete lett. Ezek a változások lehetővé tették, hogy a főiskola fokozatosan a görögkatolikus egyháztörténelem, -művészet, -jog, liturgia nemzetközi viszonylatban is számon tartott intézménye lett. A 2006-tól kezdődő projektszerű kutatások közül kiemelkedik az általam alapított Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport 2009–2017 között megvalósított három OTKA-projektje, illetve a 2018–2023 közötti Lendület-projekt.³²

A főiskolán az 1992-ben emeritált Pirigy István tanszékét Janka György vette át, aki három évtizedes munkássága során a görögkatolikus egyháztörténet, s azon belül is a magyar görögkatolikusok történetének számos fontos részletkérdését vizsgálta.³³ Jelentős tudományos tevékenység fűződik a 2022-ben emeritált Ivancsó István nevéhez, aki a bizánci liturgia kutatójaként számos publikációban tárgyalta a magyar görögkatolikusok történetének egyes – elsősorban liturgikus vonatkozású – kérdéseit.³⁴ Ugyanezen a területen fontos eredményeket ért el a középgenerációt képviselő Nyirán János,³⁵ illetve a fiatalabb kutatói nemzedékhez tartozó és doktori disszertációjával jelentős nemzetközi visszhangot keltő Dobos András.³⁶ A főiskola oktatási és kutatási feladataiba bekapcsolódó művészettörténészek, Puskás Bernadett³⁷ és

²⁸ Patacsi Gabriel: *Die ungarischen Ostchristen*, Ostkirchliche Studien, 11 (1962), 273–305.

²⁹ Adriányi Gábor: *Die Bestrebungen der ungarischen Katholiken des byzantinischen Ritus um eigene Liturgie und Kirchenorganisation um 1900*, Ostkirchliche Studien, 21 (1972), 116–131.

³⁰ Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések, 1860–1910*, Budapest, 1977.

³¹ Mayer Mária: *Adatok a századforduló ruszin (kárpátukrán) értelmiségének elmagyarosodásához*, Történelmi Szemle, 2 (1977), 260–279. Uő: *Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján*, Történelmi Szemle, 1971/1–2. 106–132., Uő: *Beiträge zur Geschichte der Ruthenen (Karpatoukrainer) um die Jahrhundertwende*, Acta Historica, Tom. 19 (1973) 1–2. sz. 115–150.; Uő: *A ruszinok (kárpátukránok) és az 1865. évi képviseléválasztás*, Századok, 1974, 1142–1175.

³² A továbbiakban nem térek ki részletesen a saját kutatási eredményeimre, mivel azok a pályázati anyagban már részletezve vannak.

³³ Janka György: *A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története*, Nyíregyháza, 2013, Uő: *Rendbontás vagy palotaforradalom? Kispapi tiltakozás a nyíregyházi szemináriumban 1971-ben*, Athanasiana, 49 (2019), 228–247.; Uő: *Egy bohém ügynök rövid pályafutása*, Athanasiana, 52 (2021), 195–207.; Uő: *A magyar liturgikus nyelv és a makói görög katolikusok*, Athanasiana, 9 (1999), 51–70.; Uő: *A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere*, Athanasiana, 37 (2014), 155–163.

³⁴ A rendkívül intenzív publikációs tevékenységet folytató liturgiaprofesszor munkái közül kiemelkedik a görögkatolikus liturgikus kiadványokról készített adattára: Ivancsó István: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja. I. Nyomtatásban megjelent művek*, Nyíregyháza, 2006.

³⁵ Nyirán János: *Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában*, Nyíregyháza, 2011; Uő: *19. századi kéziratossá görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábánházáról*, Nyíregyháza, 2012; Uő: *Uő: Elvesztettnek hitt Roskovics-féle liturgiafordítás*, Athanasiana, 42 (2016), 127–153.

³⁶ Dobos András: *Prassi e teologia circa l'Eucaristia nella storica eparchia di Mukacevo. Dall'unione di Uzhorod (1646) fino alla meta del XX secolo*, Münster, 2022; Uő: „Egy szájjal és egy szívvel...” A közösségi éneklés eredete a történeti Munkácsi Egyházmegyében, Athanasiana, 50 (2020), 41–54.

³⁷ Két monográfiája: Puskás Bernadett: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás*, Budapest, 2008 és Uő: *Puskás László: A szent vonzásában*, Nyíregyháza, 2020.

Terdik Szilveszter³⁸ kutatási eredményei is jelentős mértékben gyarapították a magyar görögkatolikus múlttal kapcsolatos ismereteinket. A magyar görögkatolikus kánonjogi fejlődését – Papp György és Hollós János munkásságát folytatva – az intézmény egyházjog-professzora, Szabó Péter³⁹ kutatja.

A hittudományi főiskolán zajló kutatásokhoz számos ponton csatlakozott a magyarországi ruszinisztika nyíregyházi központjának megteremtője, Udvari István,⁴⁰ kinek forráskiadványai és tanulmányai nélkülözhetetlenek a magyar görögkatolikusok történetének kutatásában. Hasonló jelentőséggel bírnak azok a kutatók, akik a vallási néprajz és a kulturális antropológia területén folytatnak – magyar görögkatolikus közösségeket is érintő – vizsgálatokat. Bartha Elek, Pusztai Bertalan, Ilyés Zoltán, Simon Zoltán, Pilipkó Erzsébet, Telenkó Bazil, Szabó Irén, Györfy Eszter⁴¹ kutatási eredményei nemcsak a magyar identitású görögkatolikus közösségek létrejöttét és sajátosságait világítják meg, hanem fontos támpontokat adnak az aktuálisan is zajló magyar görögkatolikus identitásdiskurzushoz.

A témával foglalkozó kutatók fiatalabb generációjának képviselői közül meg kell említenünk Sárándi Tamás, Katkó Márton Áron és Ciprian-Emanuel Honca munkásságát,⁴² míg a

³⁸ Néhány monográfiája: Terdik Szilveszter: *Roskovics Ignác festőművész. Egy elfeledett életmű*, Nyíregyháza, 2022.; Uő: *Petrasovszky Manó Egy görögkatolikus festősors a 20. században*, Nyíregyháza, 2022.; Uő: *A Munkácsi Egyházmegye festészete a XIX. században*, Nyíregyháza, 2020, Uő: „...a mostani világnak ízlésse, és a rítusnak módja szerint”: *adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez*, Nyíregyháza, 2011; Uő: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*, Nyíregyháza, 2014.

³⁹ Szabó Péter: *A hajdúdorogi kodifikációs bizottság létrejötte (1929) a levéltári adatok tükrében*, Athanasiana, 48 (2019), 227–244.; Uő: *Fejezetek a magyar görögkatolikus jogtörténetből. Jogforrások, kormányzati berendezkedés, rítustagság (1771–1972)*, Nyíregyháza, 2023.

⁴⁰ Udvari István: *Adalékok a XVIII. századi hajdúdorogi cirillbetűs iratokhoz*, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 24–25, Miskolc, 1988, 325–339.; Uő: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza, 1994; Uő: *Vasvári Pál családjáról, életéről*, Tiszavasvári, 2003. Uő: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Nyíregyháza, 1990.

⁴¹ Bartha Elek: *Hagyomány és identitás a magyar görög katolikusok körében*, in Küllös, Imola (szerk.) *Vallási néprajz 8. Ökumenikus tanulmányok*, Budapest, 1996, 191–202.; Uő: *A görög katolikus magyarság vallási néprajza*, in Barna Gábor; Dömötör Tekla; Hoppál Mihály (szerk.): *Magyar Néprajz VII : Népszokás, néphit, népi vallásosság*, Budapest, 1990, 425–442. – Pusztai Bertalan: *Öndefiníció a társadalmi térben: Központi 'narratívák' a magyar görög katolikus diskurzusban*, in Kozma István; Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében: válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásstruktúrájában című konferencia előadásaiból*, Budapest 2004, 206–221.; Uő: *Collision of Identities. Assimilation and Myth-making among Hungary's Greek Catholics*, Bucharest, 2019.– Ilyés Zoltán: *Kozsókos mefiszterek és hazaszerető papok. A csiki görög katolikus papság igazodás-kényszerei a Millenium évtizedében*, in A, Gergely András; Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai: vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*, Budapest, 2007, 167–178.; Uő: „...mentsük ki őket az oláh polip ölelő karjaiból” *A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében*, in Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal: A néprajzi kutatás múltja és jelene. Tudományos konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére*, Budapest, 2011, 737–754.; Simon Zoltán: *Az Alsó-Nyárád menti magyar ajkú görög katolikusok rítusváltásának történeti kérdései*, Néprajzi Látóhatár: A Györfy István Néprajzi Egyesület Folyóirata 28 (2019) 1–2, 93–109. – Pilipkó Erzsébet: *Ütköző identitások. A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán*, Ungvár–Budapest, 2007; – Telenkó Bazil: *Kistáj – Vallási identitás: Szempontok a nagypaládi görög katolikusok és az itt élő pravoszláv vallásúak identifikációs kérdéseire*, Néprajzi Látóhatár: A Györfy István Néprajzi Egyesület Folyóirata 11 (2002) 209–216. Uő: *A felekezeti örökség hagyományozódása: Szempontok a magyarországi görög katolikusok XX. századi migrációs hatásainak vizsgálatához*, in Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális kereskedelem és migráció az Alföldön*. Nagykovács, 2008, 609–622.– Szabó Irén: *A magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat gesztusai*, Budapest, 2008. – Györfy Eszter: *Változás, választás és alkalmazkodás egy magyar nyelvű görögkatolikus család három generációjában*, Ethno-Lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 40 (2023) 171–204.; Uő: *Atrajzolt határok. Felekezeti együttélés, vallási és etnikai kötődések Székelyföld és Moldva határán*, Budapest, 2021.

⁴² Sárándi, Tamás: *A nyelvkérdés és asszimiláció kapcsolata a Marosi Görögkatolikus Esperességben a dualizmus időszakában*, Athanasiana 49 (2019), 83–125.; Uő: *A hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye felbomlási folyamata a Romániához került területeken*, in Zombori István (szerk.): *Trianon és az egyházak*,

határon túli kutatók közül az eperjesi Kónya Pétert, a kolozsvári Cârja-házaspárt, a beregszászi Marosi Istvánt és a ruszin skizmatikus mozgalmat kutató Gönczi Andreát.⁴³

Amint a fenti rövid és a teljesség igényét nélkülöző áttekintésből kitűnik a magyar görögkatolikusok történetének egyes kérdéseit mind a görögkatolikus egyházon belül tevékenykedő szakemberek, mind pedig más felekezetek történészei, illetve a történettudomány, néprajztudomány, művészettörténet stb. hazai és külföldi képviselői vizsgálták, illetve források közreadásával hozzájárultak a résztémák kutatásához. Önálló és átfogó történeti szintézis megalkotására Pirigy István vállalkozott 1982-ben, majd bővebb terjedelemben 1990-ben. Pirigy azonban az 1970-es és 1980-as évek kutatási lehetőségeinek korlátai között levéltári forrásokat csak rendkívül korlátozott mértékben tudott feldolgozni. A rendszerváltás utáni évek új lehetőségeivel pedig koránál fogva már nem tudott élni.

II. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek

A doktori mű forrásanyaga az alábbi hazai és külföldi, egyházi és állami levéltárak irataiból állt össze:

1. Vatikáni Apostoli Levéltárban (Archivio Apostolico Vaticano) a bécsi (Arch. Nunz. Vienna), a budapesti (Arch. Nunz. Ungheria) és a prágai (Arch. Nunz. Cecoslovacchia) nunciatúrák, valamint az Államtitkárság (Arch. Segr. Stato) iratai;
2. Az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárán belül (Archivio della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato) A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának (S. Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinarii) az Osztrák-Magyar Monarchiára (Austria–Ungheria: Anno 1896–1899, Anno 1911, Anno 1919–1921, Anno 1920–1922), Magyarországra (Ungheria: Anno 1924–1941, Anno 1924–1957, Anno 1939–1948) és Csehszlovákiára (Cecoslovacchia: Anno 1922–1926, Anno 1939–1948) vonatkozó iratai;
3. A Keleti Egyházak Kongregációjának Levéltárának (Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali) a Hajdúdorogi Egyházmegyére és a Miskolci apostoli Kormányzóságra vonatkozó iratai (Rutheni – Miskolc; Bizantini – Hajdudorog és Rutheni – Hajdudorog);

Budapest, 2022, 225–242.; Uő: *Nunciusi jelentések Erisz almájáról. Az erdélyi görögkatolikus egyház helyzete a második bécsi döntés nyomán*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 34 (2022/1–4.), 163–192. – Katkó Márton Áron: *Falvak helyett városok. A Hajdúdorogi Egyházmegye revíziójának kérdése és a nagyvárosok*, Regio. Kisebbség Kultúra Politika Társadalom, 2019/4., 30–72.; Uő: *Az 1914-es debreceni merénylet*, in Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2010. 289–321. – Honca, Ciprian-Emanuel: *Árkád Pásztor: egumen la Bixad și moșier în Tur*, Cluj, 2021.

⁴³ Kónya Péter: *A zempléni magyar görögkatolikusok származásához*, in Alexandru Buzalic – Călin Ioan Dușe (ed.): *Biserica și societate*, Cluj, 2015, 289–300.– Carja, Cecilia: *Români greco-catolici Si episcopia de Hajdudorogh (1912) Contributii documentare*, Cluj-Napoca, 2009; Uő: *Biserica și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdudorogh*, ClujNa poca, 2012.; Carja, Ion: *La Santa Sede e l'identità nazionale romena nel contesto della fondazione del Vescovado di Hajdudorogh (1912)*, Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice/Annuario dell'Istituto Italo-Romano di Studi Storici, I, Cluj-Napoca, 2004, p. 152–161. – Marosi István: „*Hű néped unokái: a munkácsi egyházmegye papjai és hívei*” *Firczak Gyula munkácsi püspök nemzeti és egyházi elkötelezettségének bemutatása II. Rákóczi Ferenc 1906-os újrateremtéséhez kapcsolódó események alapján*, in Uő: (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza-Beregszász, 2019, 69–87.– Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*, Ungvár-Beregszász, 2008.

4. Az Esztergomi Prímási Levéltárban a Scitovszky, Simor, Vaszary, Csernoch, és Serédi hercegprímások egyházkormányzatának magyar görögkatolikus vonatkozású iratai;
5. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban a Haynald Lajos érsek egyházkormányzata idején keletkezett magyar görögkatolikus vonatkozású iratok;
6. A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban a Hajdúdorogi Egyházmegye egyházigazgatási iratai, szentszéki jegyzőkönyvei, az egyházmegyei ügyészség iratai, a Hajdúdorogi Egyházmegye egyes parókiáinak iratai, a Hajdúdorogi Főesperesi Levéltár iratai, a Hajdúdorogi Külhelynökség iratai, a görögkatolikus szórvány iratai, valamint hagyatékok, személyi fondok;
7. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Polgári kori kormányhatósági levéltárak közül a Miniszterelnökség (1867–1944), a Külügyminisztérium (1918–1948), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (1867–1951), Az 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek (Rákosi Mátyás titkári iratai, 1948–1956), az Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989) a Minisztertanács (1944–1990), valamint az Osztrák–Magyar Monarchia Közös Külügyminisztériumának iratai (mikrofilmen);
8. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában a görögkatolikus vonatkozású ügynök- és objektumdossziék;
9. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (Derzsavnij Arhiv Zakarpatszkoji Oblashti) a Munkácsi Egyházmegye Levéltárának magyar görögkatolikus vonatkozású iratai;
10. A Román Nemzeti Levéltár Fehér Megyei Kirendeltségében (Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Alba) a Román Görögkatolikus Metropólia Levéltára;
11. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltségében (Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale Mureş) a Marosvásárhelyi Görögkatolikus Főesperesség Levéltára;
12. Románia Külügyminisztériumának Levéltárának (Arhiva Ministerului Afacerilor Externe) iratai;

A fenti levéltárakban közel másfél évtizede megkezdett, nagyobb részt személyesen, kisebb részt kutatócsoportom munkatársainak közreműködésével végrehajtott kutatások eredményei – kiegészítve nem levéltári forrásokkal – 2014–2022 között publikálásra kerültek. A *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* című kiadvány⁴⁴ hat kötetében az 1778–1972 közötti időszakból származó mintegy 2200 közreadott dokumentum képezi a doktori mű forrásbázisát. Bár egy ilyen terjedelmű forráskiadvány publikálása nem feltétlenül szükséges a történeti szintézis megalakításához, bizonyos szempontok indokoltá tették ezt a rendkívül energia- és időigényes munkát.

1. A levéltári kutatások során a már valamilyen formában közreadott iratokat az eredetivel összevetve számos és időnként jelentős eltérést tapasztaltam. Ezért fontosnak tartottam az újraközlést, megfelelő módon jelezve az eltérő olvasatokat. Ez különösen a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításával kapcsolatos dokumentumoknál bizonyult szükségesnek.
2. A román, ukrán és szlovák, illetve hatásukra bizonyos nyugati egyháztörténészek körében egy teljesen egyoldalú kép él a magyar görögkatolikusokról, ami már lassan egy évszázada rögzült. Ezt az egyoldalú képet a forráskiadvány – online is szabadon hozzáférhetővé tett – dokumentumai jelentős mértékben módosíthatják.
3. A nagyobb volumenű forráskiadás mellett szólt továbbá az a tény is, hogy a kutatási téma kevésbé ismert a történettudomány hazai és külföldi művelői előtt. Egy jelentős terjedelmű és online is szabadon elérhető forrásbázis felkeltheti az érdeklődést a magyar görögkatolikusok története iránt. A rendelkezésre álló forrásanyag vizsgálata, valamint a

⁴⁴ Bibliográfiai adatok a tézisfüzet negyedik fejezetében.

doktori műben megfogalmazott következtetések mérlegelése újabb, a kutatást előrevivő reflexiókhoz vezethet.

A forrásbázis jelentős mértékben a szentszéki dikasztériumok (Államtitkárság, Propaganda Fide Kongregáció, majd Keleti Kongregáció) és nunciatúrák (Bécs, Budapest, Prága), állami kormányzervek (miniszterelnökség, külügyminisztérium, vallás- és közoktatásügyi minisztérium, állami egyházügyi hivatal stb.), diplomáciai képviselők (vatikáni követségek), magyarországi római katolikus és görögkatolikus érseki és püspöki hivatalok, illetve a magyar görögkatolikus mozgalom érdekképviselői szervei tevékenysége során keletkezett iratokból áll. Ezekon túlmenően magánlevelek, ego-dokumentumok, ügynöki jelentések, illetve a hivatalos iratokhoz mellékletként csatolt újságcikkek, publicisztikák egészítik ki a forrásanyagot.

Az összegyűjtött és kronológiai sorrendben publikált források számos ponton új megvilágításba helyezik a magyar görögkatolikusok történelmének lényegi kérdéseit, pontosítják vagy szükség szerint korrigálják a korábban megjelent történeti munkák adatait, illetve eddig nem ismert szempontokat és adatokat tartalmaznak. Összességében lehetővé tették azt, hogy Pirigy István 1990-ben kiadott munkája után bő három évtizeddel elkészüljön a magyar görögkatolikusok történetének újabb – jelentősen nagyobb forrásanyagra épülő – feldolgozása.

A doktori mű koncepciójának kialakításakor fontos alapelvként fogalmazódott meg az, hogy az új feldolgozás szemléletében is térjen el Pirigy István munkájától, aki egyrészt igyekezett kerülni azon kérdések tárgyalását, melyek a magyar görögkatolikus történet „árnyoldalait” érintették, másrészt pedig a magyar görögkatolikus eredetével kapcsolatban olyan narratívát fogalmazott meg, mely elsősorban a közösség részéről érkező elvárásoknak igyekezett megfelelni.

III. A doktori mű főbb eredményei

Az alapvető fogalmak (rítus, unió, keleti katolikus egyházak) tisztázása és a magyarországi görögkatolikus egyházak kialakulásának és 18. századi fejlődésének felvázolása után a doktori mű a második fejezettől kezdődően alapvetően a kronológiai rendet követve mutatja be a magyar görögkatolikusok történetét.

A magyar görögkatolikusok eredetéről szólva egyértelműen szakít a közösségen belül meggyökeresedett narratívával és a kezdeteket a 18. századi társadalmi, politikai, gazdasági és demográfiai változásokhoz kötve rámutat az asszimilációs folyamatok jelentőségére a magyar identitású és nyelvű görögkatolikus közösségek kialakulásában. A 10. századi bizánci térítés, valamint az ortodox egyházi struktúrák magyarországi jelenlétének tényét a magyar görögkatolikusok 19. századbeli identitásdiskurzusának szövegkörnyezetébe illesztve mutatja be. A 17–18. század során Szabolcs, Szatmár és Zemplén vármegyékben megtelepült ruszin és román görögkatolikus közösségek hamar elindultak az asszimiláció útján, miközben felekezeti értelemben maguk is „asszimiláltak” etnikai magyarokat. Ezen közösségekben jelenik meg az a lelkipásztori igény, hogy a templomi szertartásokban a nem értett ószláv és román liturgikus nyelv helyett a magyar kerüljön alkalmazásra. A népnyelv templomi használata iránti igény megjelenését két adottság is elősegítette. Egyrészt a református környezet hatása, ami különösen a magyar görögkatolikus mozgalom központjában, a református hajdúvárosok közé ékelődött Hajdúdorogon volt jelentős, másrészt pedig a Munkácsi Egyházmegyében Bacsinszky András püspök (1772–1809) által kezdeményezett liturgikus reform, mely a hívek bevonását célozta a liturgikus cselekményekbe. Bacsinszky püspök célkitűzése az volt, hogy a liturgikus cselekmények ne a pap és a kántor (esetleg kórus) párbeszédére szorítkozzanak,

hanem a nép is kapcsolódjon be a liturgikus énekekbe. Bár Bacszinsky püspök elsősorban az ószláv nyelv megőrzését tartotta szem előtt, a közösségi ének bevezetése magyar vidékeken a „magyar liturgia”, vagyis a magyar nyelv templomi használata iránti igény terjedését segítette.

A magyar görögkatolikus egyház létrejötte tehát egy lelkipásztori igényhez, az értett nyelven történő imádkozás lehetőségének megteremtéséhez köthető. Mivel a keleti egyház hagyományosan megengedő álláspontot képviselt a népnyelv liturgikus alkalmazásával szemben (ellentétben a latin rítusú katolikus egyházal), a magyar liturgia hívei sokáig egyszerű liturgikus-lelkipásztori kérdésként kezelték és képviselték az ügyet. Mivel a magyarországi görögkatolikus egyházak gyakorlata már ismerte a liturgikus nyelv kérdésének megoldását (a ruszinok az általuk értett ószláv nyelvet, a románok pedig a románt használták), a magyar liturgia „oltárra emelése” előtt nem láttak jelentős akadályt. A 18. század végén elkészültek és a magyar identitású közösségekben kéziratban terjedni kezdtek azok az első magyar nyelvű liturgiafordítások, melyek az elképzelések szerint a hivatalos és az egyházi hatóságok által elismert liturgikus könyvek alapjául szolgáltak volna.

A magyar liturgia ügye azonban erős ellenállásra talált a katolikus felsőklérus és a román görögkatolikus püspökök körében és hamar kilépett a lelkipásztori keretek közül. A római katolikus püspökök attól tartottak, hogy a magyar nyelv használatának esetleges engedélyezése példaként szolgál az ország latin rítusú katolikusai számára és a nemzetiségileg vegyes területeken a helyi közösségek belső rendjének felborulásához vezet. A román görögkatolikus egyházi vezetők az asszimiláció felgyorsulásának veszélyét látták a magyar liturgiában és ezért tiltották és akadályozták a magyar nyelv liturgikus alkalmazására tett kísérleteket.

A reformkortól kezdődően a magyar liturgiát szorgalmazók érvelésében a lelkipásztori szempontok mellett megjelent a társadalmi stigmáktól való szabadulás igénye is. A többségi társadalom részéről ugyanis azt tapasztalták, hogy a templomaikban használt ószláv és román liturgikus nyelv miatt a magyar identitásukat megkérdőjelezi. A közgondolkodásban a bizánci rítus egyébként is a szláv népek és a románok világához kötődött.

A kiegyezést követően nyílt lehetőség arra, hogy az addig alapvetően belső egyházi kérdésként kezelt magyar liturgia ügye kilépjen a szélesebb közvélemény elé és a politikai térbe. 1868-ban Hajdúdorogon újtára indult a magyar görögkatolikusok szervezett mozgalma, mely a magyar liturgia mellett már egy magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását is szükségesnek tartotta. Erre végül csak évtizedekkel később, 1912-ben került sor. Az odáig elvezető utat „kálváriaútként” megelőző magyar görögkatolikusok a számos kudarc közepette megtapasztalták azt is, hogy ügyük szempontjából milyen veszélyekkel jár az, ha egy alapvetően lelkipásztori igény megoldásában a politikum veszi át a kezdeményezést. Bár a mozgalom vezetői törekedtek arra, hogy a politikai erők hatását és befolyását mérsékeljék, éppen a döntő pillanatban, a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállításakor szenvedtek látványos kudarcot. Már magának az egyházmegyének a megalapítása is egy politikai akció, a véderőtörvény parlamenti előkészítésének szolgálatába került. Majd pedig az új egyházmegye határainak kijelölésekor is a nemzetiségi és nemzetpolitikai szempontok domináltak, ami erős ellenkezésre adott okot a magyarországi románok körében. Ezzel egyidejűleg a politikai cél elérése érdekében a kormányzat a magyar liturgia ügyét feláldozta és az új egyházmegye liturgikus nyelvének az ógörögöt javasolta, amit a Szentszék is elfogadhatónak tartott. Ez a „politikai megoldás” évtizedekre megbélyegezte a Hajdúdorogi Egyházmegyét, mely a nemzetközi politikai térben megkapta a „politikai egyházmegye” címkét. A lelkipásztori igény politikai érdekeknek és céloknak való alárendelésének káros volta legélesebben az 1914 februárjában Miklósy István hajdúdorogi püspök ellen elkövetett debreceni bombamerényletben mutatkozott meg.

Az első világháború következményei súlyos csapást jelentettek a magyar görögkatolikusok közösségére. A Hajdúdorogi Egyházmegye parókiáinak fele az utódállamokhoz került, az egyházmegyei intézményrendszer kiépítése megrekedt, a görögkatolikus lakosság számaránya

a trianoni Magyarországon jelentősen visszaesett. Egyúttal azonban 1920 után egy teljesen új egyházi és egyházkormányzati helyzet állt elő. Míg a Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben a Magyar Királyság nyolcadik görögkatolikus egyházmegyéje volt, nyíregyházi központja 1920-ban az ország egyetlen görögkatolikus székhelye lett. 1924-ben az Eperjesi Egyházmegye húsz és a Munkácsi Egyházmegye egy Magyarországon maradt parókiájából létrejött a Miskolci Apostoli Kormányzóság. Ezt ugyan a Szentszék ideiglenes megoldásnak szánta, a már meglévő Hajdúdorogi Egyházmegyével mégis alapja lett a jövőbeni egyházszervezeti fejlődésnek, ami majd egy évszázad múlva, 2015-ben vezetett el a Görögkatolikus Metropólia, lényegében a Magyar Görögkatolikus Egyház létrejöttéhez.

A doktori mű ennek az időszaknak az 1972-ig, vagyis Dudás Miklós püspök (1939–1972) haláláig tartó szakaszát mutatja be. Dudás Miklós püspök 33 évig tartó egyházkormányzata két egymástól teljesen különböző társadalmi és politikai rendszer által uralt Magyarországon zajlott. Míg 1945-ig a püspök alapvetően azonosulni tudott a Horthy-rendszer célkitűzéseivel és bírta a kormányzat támogatását, a kommunista hatalomátvételt követően haláláig egy alapvetően ellenséges közegben kellett kormányoznia, mikor még a görögkatolikus egyház felszámolásának lehetősége is konkrét veszélyként jelentkezett. Bár a püspök a személyét érő súlyos támadások és a számtalan konfliktushelyzet miatt állandó megpróbáltatásoknak volt kitéve, paradox módon a magyar görögkatolikus három legjelentősebb kérdésének megoldása az állampárti idősakra esett. 1. Dudás püspök 1950-ben Nyíregyházán papnevelő intézetet és hittudományi főiskolát alapított, ami megoldotta a papi utánpótlásképzés problémáját. Bár az állami jóváhagyás mögött a püspök építő szándékával éppen ellentétes elképzelések álltak, az intézményalapítás tartós eredménynek bizonyult. 2. A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása után a magyar liturgia hivatalos egyházi jóváhagyása lekerült a napirendről és a Szentszék a hallgatólágos tűrés álláspontjára helyezkedett. Kialakult egy olyan nyelvhasználati gyakorlat, mely bőséges teret engedett a magyar nyelvnek és a minimumra szűkítette a hivatalos liturgikus nyelv, a görög használatát. Ez azonban hivatalosan továbbra is abúzusnak számított. Ez az állapot szűnt meg 1965-ben, amikor a II. Vatikáni Zsinatnak a népnyelv alkalmazását lehetővé tévő liturgikus intézkedései eredményeként Dudás püspök magyar nyelvű görögkatolikus liturgiát végezhetett Rómában, a Szent Péter-bazilikában. 3. A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítását követő évtizedekben a belső migráció miatt a görögkatolikus égető problémája lett az egyházmegye alapító bullájában nem szereplő településekre költöző görögkatolikus hívek lekipásztori ellátása. A hajdúdorogi püspök joghatósága ugyanis – politikai okokból – csak az alapító bullában tételesen felsorolt településekre terjedt ki. Az ország más településein élő görögkatolikus hívek főpásztora a területileg illetékes római katolikus püspök volt. Ez már az 1930-as években is komoly problémát okozott, ami az 1950-es és 1960-as években az iparosítási törekvéseknek köszönhetően még súlyosabbá vált. A rítusszerű lekipásztori ellátásból kieső görögkatolikus hívek ugyanis idővel elhagyták rítusukat és a gyakorlatban római katolikusok lettek. Ezeket a folyamatokat a római katolikus püspökök nem igyekeztek megakadályozni. Dudás püspök egyházkormányzatának utolsó, de nagy jelentőségű eseménye volt a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztése az egész ország területére, ami lehetővé tette az úgynevezett „szórvány” lekipásztori ellátásának megszervezését.

Az alapvetően kronológiai rendet követő fejezetek között a hatodik fejezet, illetve annak első része kivételt képez. Mivel korábban még nem született ilyen összefoglalás, ez a fejezetrész a magyar nyelvű liturgikus kéziratokat és kiadványokat mutatja be az 1879 előtti évtizedekből. Ugyanezen részben kerülnek bemutatásra a magyar liturgia gyakorlati szempontjai, vagyis az, hogy a kortársak lényegében mit értettek „magyar liturgia” alatt.

A doktori mű zárófejezete egyfajta összegzés, ami forrásokból származó idézetek köré csoportosítva foglalja össze a legfontosabbnak vélt megállapításait:

- A többszörös kisebbségben lévő magyar görögkatolikusok története és identitáskeresése lényegében egy összefüggő igazodásikényszer-történet. A többszörös kisebbségi lét első rétegét a keleti rítusú katolikus egyházaknak a katolikus világegyházon belüli helyzete adja. A különböző keleti rítusokat követő katolikusok létszámaránya mindig is elenyésző volt a katolikus egyházon belül. De a görögkatolikusok kisebbségben voltak a történelmi Magyarországon belül is a latin rítusú katolikusokhoz és a protestánsokhoz viszonyítva. A magyar identitású görögkatolikusok továbbá kisebbségben voltak a szláv és a román nyelvű görögkatolikusokhoz képest is. Míg azonban 1920 előtt a görögkatolikus vallású népesség viszonylag jelentős kisebbséget alkotott a magyar társadalomban, addig a trianoni Magyarországon a bizánci rítusú katolikusok mindössze 2–2,5 százaléknyi kisebbséggé zsugorodtak. Ráadásul ezek a kedvezőtlen arányok nemcsak a „nagy” országos adatokat tekintve érvényesültek, hanem azokban a megyékben is (Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar), melyekben a görögkatolikusok koncentráltabban éltek. A görögkatolikus kisebbségi létnek egy egészen sajátos megnyilvánulása az utódállamokhoz került magyar görögkatolikusok sorsa. A határon túli magyar kisebbségek kisebbségeként 1945–1950 között a görögkatolikus egyházak felszámolása őket is súlyosan érintette. Ebből az alaphelyzetből szükségszerűen következett, hogy a magyar görögkatolikusoknak mind a társadalmi, mind pedig az egyházi életben egy elvárásokat megfogalmazó többséghez kellett igazodniuk.
- A magyar görögkatolikus történet kezdete a 18. századi társadalmi, politikai, gazdasági és demográfiai változásokhoz kapcsolódik. A magyar többségű területekre betelepülő/betelepített és asszimilálódó ruszin és román közösségek a többségi magyar nemzethez való igazodás követelményének engedve lépett az elmagyarosodás útjára mind Kelet-Magyarországon, mind pedig a székelyek között. Ez az igazodási kényszer áll a magyar identitású görögkatolikus közösségek kialakulásának kezdetén. A lokális közösségek szintjén megjelenő sajátos jelenségként etnikai magyar református és római katolikus hívek is csatlakoztak a helyi görögkatolikus egyházközséghez. Őket a saját közegükben érzékelt, többnyire valamilyen konfliktusból kiinduló igazodási kényszer ösztönözte erre a sajátos felekezeti asszimilációra, ami egyúttal a befogadó közösség saját, folyamatban lévő igazodását, asszimilációját is elősegítette.
- A magyar görögkatolikus mozgalom egy lelkipásztori igényből, az értett nyelven való imádkozás igényéből fejlődik ki, amihez hamar kapcsolódik a társadalmi stigmáktól való szabadulás igénye. Az igazodásnak és az asszimilációnak fontos színtere volt a templom, ami azonban idővel éppen a templombanhasznált liturgikus nyelv vált a teljes asszimiláció akadályává. Bár a magyar görögkatolikusok mint közösség egy lelkipásztori igény, vagyis az értett nyelven/anyanyelven való imádkozás igénye mentén kezdett szerveződni a 18. század utolsó negyedétől kezdve, az ószláv és a román liturgikus nyelv okozta társadalmi stigmáktól („orosz”, „oláh”) való szabadulás vágya hamar megmutatkozott, sőt a szerveződés motorjává vált.
- A bizánci rítus jelenléte az Árpádkori Magyarországon a 19. század második felében a magyar görögkatolikus identitásdiskurzus fontos elemévé válik. A többségi magyar társadalom – a magyar középkorba visszanyúló sémákat követve – a „magyar nemzettestbe” vezető út elengedhetetlen állomásának tekintette a latin rítusra való átlépést vagy – a reformációt követően – a református felekezethez való csatlakozást. Aki teljes értékű magyar akart lenni, annak el kellett hagynia a szláv népek és a

románok vallását jellemző bizánci rítust. A magyar görögkatolikusok törekvéseinek egyik legnehezebb színtere ennek a mélyen gyökerező meggyőződésnek a leküzdése volt. A magyarság és a bizánci rítus kompatibilitásának bizonyítása ezért a magyar görögkatolikus identitásdiskurzus központi elemévé vált. A katolikusok által sokáig vitatott, majd nagyon nehezen elfogadott történelmi tény, mely szerint a magyar kereszténység kezdeteinél és az első évszázadokban a bizánci egyház jelentős szerepet játszott, sajátos „felszabadító üzenet” lett az elfogadásért küzdő magyar görögkatolikusok számára. Az Árpád-kori magyarság gyakorlata által bizonyítottá vált, hogy a magyar identitás és a bizánci rítus nem egymást kizáró fogalmak, vagyis a görögkatolikus magyar is lehet „jó magyar”. Ezt a „felszabadító üzenetet” a magyar görögkatolikusok közösségén belül kétféleképpen éltek meg. Voltak, akik megelégedtek azzal, ha a többségi társadalom belátta, hogy ami élő valóság és gyakorlat volt a 10–11. században, annak kell hogy létjogosultsága legyen a 19–20. században is. Ők szellemi és lelki örökösökként tekintettek magukra, akik egy csaknem ezer éve kialakult, majd elenyészett hagyomány újjáélesztői akartak lenni. Voltak azonban olyanok is, akik – engedve a nacionalista gondolkodás sajátos logikájának és a „tősgyökeresség” bűvöletének – etnikai kontinuitást kerestek – és természetesen találtak is – a kora középkori és a modern kori bizánci rítusú magyarok között. Akár felfedezett örökségként, akár a „tősgyökeresség” bizonyítékaként értelmezték a „felszabadító üzenetet”, a magyar görögkatolikus identitás megszilárdulásában óriási jelentősége volt annak, amit Dudás Miklós püspök 1942-ben a fentebb már idézett gondolattal fogalmazott meg: *„Mi hajoltunk Szent István bölcsője fölé Gyula vezér leányában, Sarolta nagyasszonyban.”*

- A magyar görögkatolikusok kulturális és nyelvi okokból olyan szinten kötődtek a latin rítusú katolicizmushoz, melyhez hasonló erejű kötődés más országokban nem alakult ki Közép- és Kelet-Európában. A magyar görögkatolikusok – osztozva a más nemzetiségű keleti katolikus közösségek sorsában – a katolikus egyházon belül hosszú évszázadokon át másodrendű katolikusoknak számítottak. A latin rítus felsőbbrendűségét és elsőbbségét hirdető – általánosan elterjedt – felfogással csak a II. Vatikáni Zsinat szakított. Az ebből az alárendelt helyzetből szükségszerűen fakadó konfliktusokból rendszerint nem a görögkatolikusok kerültek ki győztesen. Ezért az a „felszabadító üzenet”, mely szerint a magyar kereszténység kezdetei a bizánci rítushoz is kötődnek, apró győzelmet jelentett a hétköznapi konfliktusokban rendre alulmaradó görögkatolikusok számára. De ez valóban csupán egy apró, elsősorban érzelmi jelentőséggel bíró elégtétel volt. Döntő tényezőnek az bizonyult, hogy az alárendeltség ellenére a magyar görögkatolikusok számára valójában nem létezett más alternatíva a katolikus egyházon kívül. Ebben széles körű konszenzus uralkodott a közösségen belül. A nagy többség számára elfogadhatatlan volt az ortodoxia „világa”, nem csupán dogmatikai szempontból, hanem kulturálisan is, mivel a katolikus egyházzal való egység egyúttal a nyugati kultúrához való tartozást is jelentette. A magyar görögkatolicizmus nem egy unióban született meg, hanem egy már többé-kevésbé megszilárdult magyarországi görögkatolikus egyházon belül. Ennek következtében az ortodoxiához való „visszatérés” a nagy többség számára igazából értelmezhetetlen volt. Ezért a 2. világháború után nem volt reális esélye azon elképzeléseknek, melyek a környező országok mintájára Magyarországon is a görögkatolikus egyház felszámolására irányultak.
- A magyar görögkatolikus ügy alárendelése politikai érdekeknek és céloknak a közösség történetének legnagyobb válságaihoz vezetett. A magyar görögkatolikusok igazodási kényszerei közül talán a legnagyobb erővel a magyar államérdekhez és a

nemzetpolitikához való igazodás kényszere bírt. A politikum támogatása nélkül a „magyar liturgia” és a „magyar egyházmegye” kettős céljának elérése lehetetlennek bizonyult. Ugyanakkor a politika világának megvoltak a maga törvényei és sajátos módszerei, melyek legalább akkora veszélyt is jelentettek, mint amekkora előnnyel jártak. A magyar görögkatolikusok mozgalmában ezért mindvégig tetten érhető az egyensúlyra törekvés. Felelős vezetői azon munkálkodtak, hogy ügyüket a maga természetes, „egyházi medrében” tartsák, de egyidejűleg a politikai elit támogatását is elnyerjék. Ez a törekvés éppen a döntő pillanatban, a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításakor szenvedett látványos kudarcot. A politikum ekkor teljes mértékben „rátelepedett” a magyar görögkatolikus ügyre, és azt a nemzetpolitika céljainak rendelte alá. Ezzel az oly régóta várt magyar görögkatolikus egyházszervezet első intézménye a nemzetközi térben megkapta a „politikai egyházmegye” bélyeget, amelyet hosszú évtizedeken át kellett viselnie. A Trianon utáni Magyarországon Miklósy püspök ugyan egyetértett a nemzeti diskurzus alapelveivel, a maga legitimista nézetei miatt mégis távol tartotta magát a politika világától. Utódja, Dudás Miklós püspök fiatalos lendülete nemcsak az egyházmegye intézményrendszerének kiépítésében mutatkozott meg, hanem a görögkatolikus magyarság feladatának merész megfogalmazásában is: „nemcsak magyarok voltunk és vagyunk, hanem nagy magyar hivatást teljesítettünk és teljesítünk ma is”. Sok ideje és lehetősége nem maradt annak bizonyítására, hogy a görögkatolikusok „nagy magyar hivatást” teljesítenek, mivel püspöki szolgálatának 1945 utáni, nagyobb részét a megmaradásért, a túlélésért vívott és az ideológiai szempontból ellenséges államhatalommal való küzdelem töltötte ki. Ez utóbbi se nagy, se magyar hivatást nem szánt a görögkatolikus egyháznak, sem a többi egyháznak és felekezetnek. Inkább igyekezett a görögkatolikus egyházat is a társadalom peremére szorítani, lelkipásztori tevékenységének hatását csökkenteni és belső kohézióját bomlasztás útján gyengíteni.

IV. A doktori mű által tárgyalt kérdéskör(ök)ben a pályázó által korábban közzétett publikációi

Tanulmánykötetek

Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Collectanea Athanasiana, I/3), Nyíregyháza, 2010.

Véghseő Tamás (szerk.): *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Collectanea Athanasiana, I/6), Nyíregyháza, 2014.

Véghseő Tamás (szerk.): *Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana, I/10), Nyíregyháza, 2019.

Adattárak

Görögkatolikus papok történeti névtára. 1. kötet: A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között szentelt papjai. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2015, (Collectanea Athanasiana; V/1/1)

Forráskiadványok

- Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet: 1778–1905* (Collectanea Athanasiana, II/4/1), Nyíregyháza, 2014.
- Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 2. kötet: 1906–1912* (Collectanea Athanasiana, II/4/2), Nyíregyháza, 2019.
- Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 3. kötet: 1912–1916* (Collectanea Athanasiana, II/4/3), Nyíregyháza, 2019.
- Véghseő Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 4. kötet: 1917–1925* (Collectanea Athanasiana, II/4/4), Nyíregyháza, 2020.
- Véghseő Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 5. kötet: 1926–1938* (Collectanea Athanasiana, II/4/5), Nyíregyháza, 2022.
- Véghseő Tamás: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet: 1939–1972* (Collectanea Athanasiana, II/4/6), Nyíregyháza, 2022.

Tanulmányok

- Magyar nyelvű bizánci szertartású Szent Liturgia a Szent Péter-bazilikában 1965. november 19-én. A történelmi háttér*, in Ivancsó István (szerk.): A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozium anyaga (Liturgikus örökségünk, V), Nyíregyháza, 2005, 13–19.
- Útkeresés kényszerpályák között: görög katolikusok Magyarországon és Ukrajnában 1945 után*, in Balogh Margit (Balogh Margit Egyháztörténet) HRN BTK/Történettudományi Intézet (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után = Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945*, Budapest, 2008, 289–294.
- Magyar baziliták a kommunista rendszerben*, in Vojtech Bohac (szerk.): *Reflexia jednoty v diele a posobeni blahoslaveného biskupa Vasil'a Hopka (1904–1976) v kontexte eurointegracného procesu*, Presov, 2009, 138–145.
- La Chiesa Greco-Cattolica d'Ungheria nei primi anni del regime comunista*, in Coranic J. – Šturák P. – Koprivňáková J (szerk.): *Cirkev v okovách Totalitného režimu*. Presov, 2010, 253–259.
- Nikolaus Nilles és a magyar nyelvű görög katolikus liturgia ügye*, in Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Collectanea Athanasiana, I/3), Nyíregyháza, 2010, 91–97.
- Az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus és a magyar görögkatolikusok*, in Ivancsó István (szerk.): *Az 1938-as Budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus 75. évfordulója alkalmából 2013. november 28-án rendezett szimpozium anyaga*, Nyíregyháza, 2013, 9–15.
- Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. I. Teil: Von den Anfängen bis 1920*. Ostkirchliche Studien 62 (2013) 2, 281–309.
- A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*, Athanasiana 35 (2013) 109–121.
- Netzhammer bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása*, Athanasiana 37 (2013), 111–128.
- Evoluția istorică a greco-catolicilor maghiari în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Etapele unui discurs identitar*, Scoala Ardeleana. Anuar, 2014, 185–192.

L'introduzione della lingua ungherese nella liturgia greco-cattolica nei secoli XIX–XX e le sue conseguenze, in Janusz Mieczkowski – Przemysław Nowakowski (szerk.): *Reformy liturgii a powrót do źródeł*, Kraków, 2014,

Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között, in Fejérdy András (szerk.), *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai, 1920–2015*, Budapest–Róma, 2015, 147–172.

Una minoranza religiosa nella tempesta della Grande Guerra. La fondazione dell'eparchia di Hajdúdorog per i grecocattolici ungheresi (1912) e i suoi primi anni, in Carja Ion (szerk.): *Imperi e nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale*, Roma, 2016, 55–68.

Kísérelt egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben, in Somorjai Ádám OSB – Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, Budapest, 2016, 315–325.

A „Rakaca-affér”. Adalék az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolataihoz a két világháború között, in Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, Budapest–Róma, 2017, 377–394.

La Chiesa greco-cattolica nel periodo del regime comunista, in Mikrut Jan (szerk.): *Testimoni della fede : Esperienze personali e collettive dei cattolici dell'Europa centro-orientale sotto il regime comunista*, Verona, 2017, 1153–1173.

Katholiken des byzantinischen Ritus in Ungarn. 2. Teil: Von 1920 bis 1989. *Ostkirchliche Studien* 67 (2018) 2, 273–304.

Firczak Gyula püspök tevékenysége a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának ügyében, in Marosi István (szerk.): „...a Munkácsi Egyházmegye fejedelme...” *Tanulmányok és források Firczak Gyula munkácsi püspök munkásságának megismeréséhez*, Nyíregyháza, Beregszász, 2019, 119–126.

Greek Catholic Church of Hungary, in Edward Farrugia – Gianpaolo Rigotti – Michael Van Parys (szerk.): *The Catholic East*, Rome, 2019, 491–501.

A tábori lelkész és a nyilaskeresztes vezető. Két 20. századi görögkatolikus papi életút, in Bárth Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*, Budapest, 2021, 669–686.

„Ez tiszta magyar örület”. Források a Christifideles graeci bulla utóéletéhez, in Tusor Péter – Kanász Viktor (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I, vol. 21)*, Budapest, Roma, 2022, 323–339.

A magyar görögkatolikusok mozgalma a dualizmus kori Magyarországon. in Holló József (szerk.): *A haza szolgálata: az egyházak, az alkotmányosság és a szabadság a két Gróf Andrássy Gyula pályafutásában = National service: churches, constitutionality, and freedom in the careers of the two counts Gyula Andrássy*, Budapest, 2022, 130–152.

A hajdúdorogi mozgalomtól a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáig (1868–1912), in Terdik Szilveszter – Szabó Irén (szerk.): *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, 2020, 332–349.

Trianon-trauma: az egyházmegye veszteségei, küzdelem a fennmaradásért, in Terdik Szilveszter – Szabó Irén (szerk.): *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen, Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, 2020, 404–412.

A görögkatolikusok helyzete a szocializmustól a Hajdúdorogi Metropólia megalapításáig, in Terdik Szilveszter – Szabó Irén (szerk.): Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon, Debrecen, Magyarországi Sajatjogú Metropolitai Egyház, 2020, 420–435.

Cuique suum tribuere. Görögkatolikusok úton Trianon felé, in Zombori István (szerk.) Trianon és az egyházak, Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2023, 675–691.

A magyar görögkatolikus mozgalom és a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának hatása a magyar–román viszonyra a trianoni békeszerződést megelőző években, in Sági György (szerk.): A magyar katolicizmus és Trianon. Tanulmányok (Collectana Studiorum et Textuum, I/5), Budapest, 2023, 154–185.

Magyar nyelvű liturgikus kéziratok és kiadványok a hajdúdorogi fordítóbizottság megalakulása előtti évtizedekből, Athanasiana 56 (2023) 209–230.

Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök svájci gyógykezélése (1957–1958) a szentszéki levéltárak forrásainak tükrében, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 58 (2023) 3, 52–67.

Un timido tentativo di liquidare la Chiesa greco-cattolica ungherese nei primi anni della dittatura comunista, in Alexandru Buzalic – Ionuț Mihai Popescu (szerk.): Istoria și viitorul unei biserici. reflecții la 75 de ani de la intrarea în catacombe a BRU = The History and the Future of a Church – reflections on the 75 year period since the outlawing of the Romanian Greek-Catholic Church. Simpozion internațional desfășurat la Oradea, Cluj-Napoca, 2023, 313–323.

The Appointment of Bishop Miklós Dudás to the Episcopal See of Hajdúdorog in 1939, Eastern Theological Journal 9/2 (2023) 227–244.